

26. El procés independentista vist per un historiador

Joaquim M. Puigvert i Solà

Pot ser objecte d'estudi i anàlisi dels historiadors el procés independentista que ha viscut Catalunya a la darrera dècada? La resposta necessàriament ha de ser positiva. De manera legítima, els historiadors n'hauran d'estudiar les causes i ajudar a comprendre les seves derivades sociopolítiques, talment com ho poden fer altres científics socials com els sociòlegs, antropòlegs, politòlegs i els geògrafs seguidors de l'estela d'Yves Lacoste i lectors de la revista *Hérodote. Revue de Géographie et de Géopolitique*. A que sigui així hi han contribuït els nous camps de recerca que s'han obert dins la història contemporània com l'anomenada *història del temps present*, el temps de l'experiència viscuda (BÉDARIDA, 1998). Molt abans de la institucionalització acadèmica d'aquesta nova línia de recerca, Marc Bloch ja havia reivindicat amb agudesa intel·lectual el valor heurístic del present fins i tot pels historiadors d'èpoques més reculades, davant dels recels dels representants del vell paradigma positivista a les càtedres d'història de la Sorbona. Bloch insistí a la seva *Apologia de la història* (1949): "Però l'erudit que no té el gust de mirar el seu voltant, ni els homes, ni les coses, ni els esdeveniments mereixerà potser el nom d'un pràctic antiquari [...] però faria sàviament de renunciar al d'historiador".

Amb tot, encara avui -diguem-ho clar- queden algunes desconfiances en determinats sectors historiogràfics sobre la conveniència de fer història del temps present. Les raons d'aquests recels es poden resumir en tres, segons Bédarida: la "sacro-santa noció de distanciament" que es veuria com a garantia indispensable d'objectivitat; la mancança de fonts, la seva sobreabundància (paradoxal)

o la dificultat d'accedir-hi; i el fet d'estudiar i interpretar uns fets dels quals es desconeix el resultat concret i el seu final. Malgrat aquests recels els historiadors tenen tota la legitimitat d'estudiar els temps recents amb el mateix rigor i mètode que ho farien per analitzar èpoques més reculades. També hi poden ajudar en aquest sentit les reflexions de Norbert Elias a *Compromiso y distanciamiento: ensayos de sociología del conocimiento* (1990).

El principal objectiu d'aquestes ratlles és intentar respondre de manera sintètica a una sèrie d'interrogants que ens semblen pertinents a l'hora de plantejar les relacions entre la disciplina de la història i el procés independentista de la darrera dècada. En quin moment cronològic s'han de buscar els seus orígens? És convenient superar la dinàmica del *temps curt* i anar més enrere a l'hora d'esbrinar-ne les causes i conseqüències? Quin ús s'ha fet de la història durant aquest període?

En quin moment hauria de començar la història del procés?

Per explicar els perquès del procés independentista que va irrompre el 2012 (amb la manifestació de l'11 de setembre) no cal anar gaire enrere en el temps. Certament l'independentisme té uns orígens anteriors, en els anys 10, 20 i 30 del segle passat prou ben estudiats per Enric Ucelay Da Cal (2018). Es tractava, tanmateix, d'un independentisme del tot minoritari. Com també va ser minoritari durant els anys del Franquisme i el període de la Transició democràtica; minoritari, sí, però que no

vol pas dir que els joves independentistes d'avui no tinguin interès a relligar els orígens intel·lectuals de l'independentisme actual amb etapes i referents anteriors com el del PSAN, fundat el 1969, tal com mostra, per exemple, el llibre editat per Albert Botran sobre Eva Serra: *per la Revolució Catalana* (Edicions del 1979, 2020).

El que ens interessa ara és explicar-nos el més que notable canvi d'hegemonies dins el camp del catalanisme a la darrera dècada. Els governs del PP i, sobretot, la sentència del Tribunal Constitucional de 27-VI-2010 sobre el nou estatut de 2006 varen marcar un punt d'inflexió (un moment disruptiu, com es diu ara) a partir del qual les opcions polítiques independentistes incrementarien molts de suports electorals aproximant-se al 50%. De les conseqüències d'una sentència desfavorable va alertar l'editorial conjunt publicat el 26 de novembre de 2009 en dotze diaris amb seu a Catalunya. O el mateix president Montilla que va pronosticar la *desafecció* de molts ciutadans catalans respecte l'Estat espanyol. Javier Pérez Royo, professor de Dret constitucional, ha estat una de les veus més autoritzades i contundents per parlar de les conseqüències de la sentència de 2010: va considerar que, *de facto*, trencava les garanties de la *Constitució Territorial* de 1978 basada en el pacte entre els dos parlaments (el català i l'espanyol) i el referèndum de l'Estatut pel qual l'Estat no podia imposar a la "nacionalitat" un estatut sense consentiment dels seus ciutadans. A partir d'aquí la deslegitimació política del pacte constitucional de 1978 va anar *in crescendo* i, amb ella, la reconversió del projecte autonomista del catalanisme majoritari en sobiranista al voltant de la reivindicació del *dret a decidir*.

Dos projectes nacionalitzadors en disputa

El juliol de 2010, doncs, és una data clau per explicar el canvi d'hegemonies dins el catalanisme.

Però no és del tot suficient. Cal anar una mica més enrere. I no pas al 1714, esclar! Tal com ha dit Jordi Amat (2015) cal tenir en compte també la "capil·lització del pujolisme" i la política nacionalitzadora endegada per la Generalitat d'ençà el 1980; també, afegim-hi, en l'etapa dels governs del tripartit de PSC-ICV-ERC. Per entendre el catalanisme/nacionalisme català del segle XX cal considerar degudament el paper proactiu de nacionalització que varen jugar, primer, les institucions de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i la Generalitat republicana (1931-1939) i, després, la Generalitat restablerta el 1977. La reivindicació generalitzada d'*estructures d'Estat* (a partir d'una expressió emprada en primer lloc per Artur Mas el 12 de setembre de 2012) per part de l'independentisme actual pot tenir un cert cost des d'un punt de vista del coneixement històric, a saber: no considerar degudament i trivialitzar l'acció nacionalitzadora desplegada en anteriors etapes d'autogovern a través d'estructures que potser no han estat, en rigor, d'Estat però que, *de facto*, han actuat com a tals, tant en el camp institucional com simbòlic, no pas menys important. No és casualitat que, tal com ha dit Gaiame Pala (2017), que el pensament polític d'Enric Prat de la Riba continuï inspirant no pocs partits (a dreta i a esquerra) i els moviments nacionalistes actuals a Catalunya. A l'hora d'analitzar l'acció nacionalitzadora desplegada d'ençà el 1980 per la Generalitat s'han de considerar, entre d'altres agents, les competències plenes en sanitat i educació, les biblioteques, arxius i museus nacionals, la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals, els Mossos d'Esquadra o la llei de Normalització Lingüística de 1983, entre molts d'altres.

En els darrers quaranta anys, la Generalitat ha estat un actiu instrument de nacionalització alternatiu al de l'Estat espanyol. Perquè, òbviament, la Constitució de 1978, de la mateixa manera que reconeix l'autogovern de regions i nacionalitats (un

concepte que s'aplicà a aquells territoris que havien disposat d'estatut d'autogovern en el període de la Segona República) també ha estat un clar instrument de nacionalització en clau espanyola en la mesura que només reconeix com a subjecte polític sobirà al conjunt de la nació espanyola. És cert que en el seu preàmbul (no vinculant) es proclama "la voluntat de protegir tots els espanyols i els pobles d'Espanya en l'exercici dels drets humans, les seves cultures i tradicions, llengües i institucions"... uns mots que són fàcilment interpretables (no per tothom, és clar) com a reconeixement de la plurinacionalitat cultural (que no política) de l'Estat (DOMÈNECH, 2020).

La Constitució de 1978 com a instrument jurídic nacionalitzador d'Estat fins fa relativament poc s'havia mantingut sense fer-ne gaire ostentació pública. El descrèdit intel·lectual dels nacionalismes després de la Primera i Segona Guerres Mundials (vistos com a responsables de les guerres i de l'expansió colonial d'Europa) arreu d'Europa, més el descrèdit del nacionalisme espanyol durant la dictadura franquista (que va fer oblidar en part l'existència d'un nacionalisme espanyol d'arrels liberals i republicanes d'esquerres), ha comportat una certa timidesa a l'hora d'emprar els símbols com la bandera o de fer manifestacions patriòtiques i nacionalistes des de l'Estat, almenys fins al 2017. Com ha dit Sergio del Molino (2016): "la apropiación de todo el patriotismo por parte de una dictadura larga y sanguinaria de la que cualquier persona sensata querría alejarse explicaban una omisión sana y, seguramente, imprescindible para el fortalecimiento de una cultura democrática y pacífica". Tots els ciutadans i ciutadanes, recordem-ho, formats a les escoles durant els anys 1939-1975 saben (sabem) quin era el contingut i el propòsit de l'assignatura *Formación del Espíritu Nacional*.

Els nacionalismes d'Estat en períodes democràtics i de pau han tendit a fer discursos nacionalistes

de baixa intensitat, oimés en temps de postmodernitat i de correcció política. És quelcom que ha passat a tot Europa, i de manera especial a Alemanya, on el llast del seu passat també hi té molt a veure. El concepte de *nacionalisme banal* de Michael Billig (2006) és del tot oportú per entendre el nacionalisme *slow* d'Estat, caracteritzat per uns missatges nacionalistes subliminals que, com si res, s'inoculen a la vida quotidiana ja sigui a través de la presència (moderada) de banderes en els edificis oficials, els himnes, la representació dels mapes del temps a la televisió, la propaganda civicoinstitucional o les competicions esportives internacionals a través de les seleccions nacionals. El resultat de tot això és un procés de *naturalització* del nacionalisme que es produeix entre àmplies capes de la població; procés que comporta experimentar la nació sense necessitat de reconèixer-se nacionalista.

En el seu oportú assaig *Micronacionalismos. ¿No seremos todos nacionalistas?* (2018) el politòleg Jorge Cagiao ha explicat de manera diàfana aquest procés: els nacionalismes dominants d'Estat no es reconeixen com a tals; els nacionalistes són, ras i curt, "els altres", els alternatius a l'Estat que es presenten gairebé sempre com a excloents, dolents, quan no racistes. I tal com ha postat de manifest Ignacio Sánchez Cuenca aquest discurs ha estat atíat no només per molts polítics espanyols sinó per no pas pocs intel·lectuals i professors universitaris:

"Muchos intelectuales que deberían intentar elevar mínimamente el debate, han incurrido en una clamorosa dejación de funciones, tanto por el tremendismo y la truculencia. Filósofos, historiadores, escritores, juristas y académicos varios han contribuido a este discurso dominante en nuestro país según el cual el nacionalismo reúne todo lo que resulta políticamente detestable: el provincialismo, la intransigencia, la exclusión, el fanatismo, el particularismo, la xenofobia, las fronteras, el populismo y cualquier otro 'ismo' ominoso que

el lector tenga bien a añadir" (SÁNCHEZ-CUENCA, 2018, p. 40).

Aquesta visió negativa dels nacionalismes i el seu descrèdit intel·lectual ha provocat que molts emprin el terme *patriotisme* com a substitut, a vegades amb l'adjectivació de *constitucional*, seguint a Habermas: "el patriotismo es ese comodín que se ha encontrado para que la gente viva serenamente su nacionalismo" (CAGIAO, 2018, p. 56).

Sigui com sigui el nacionalisme banal i la negació de la pròpia condició de nacionalista no és exclusiva del nacionalisme d'Estat sinó també dels nacionalismes sense Estat com és el català, els aparells institucionals del qual hem vist tenen una força gens menyspreable. Entre molts independentistes s'ha fet comú en els darrers temps el discurs que l'independentisme no és necessàriament nacionalista, premissa que mostra moltes contradiccions conceptuals i intel·lectuals, tal com ha assenyalat de manera brillant Arnau Mayans (2020). Per aquests independentistes els nacionalistes també "són els altres", això és, el nacionalisme espanyol d'Estat. I per als independentistes el *republicanisme* seria el seu particular i atractiu comodí per viure sense problemes el seu nacionalisme.

El conflicte polític i territorial descrit és molt difícil de resoldre. És un conflicte polític en majúscula, descomunal: de *demos*, de sobirania, de dos nacionalismes i de legitimitats polítiques en pugna. És cert que el context del procés independentista ha coincidit en bona part amb una gran crisi econòmica (la del 2008 i ara amb la derivada de la pandèmia de la COVID-19) que ha castigat i radicalitzat de manera especial les classes mitjanes (especialment representades entre els socis d'Òmnium Cultural i de l'ANC) i ha incrementat el descontentament per les qüestions relacionades amb la balança fiscal i la falta d'inversions cròniques en infraestructures (Rodalies i corredor mediterrani, dos botons de mostra) (JULIANA, 2009). En aquest sentit, la soci-

òloga Marina Subirats (2014) ha pogut interpretar que representants d'aquestes classes mitjanes han trobat en la lluita pacífica pel dret a decidir i l'Estat propi la seva "utopia disponible", mobilitzadora, il·lusionadora i seductora. Les raons econòmiques i sociològiques existeixen, tot i que són insuficients per explicar una problemàtica que és de naturalesa bàsicament política (MUÑOZ, 2019).

Els dos nacionalismes en pugna s'han retroalimentat en els darrers anys i han sabut capitalitzar al seu favor els no pocs errors estratègics que ha comès cadascun per tal de deslegitimar-se mútuament. Els principals errors i ingenuïtats de l'independentisme han estat: menystenir el poder de resposta de l'Estat (que té el monopoli legítim de la violència agradi o no); no reconèixer Europa com un gran club d'estats-nació sempre disposat a no permetre la modificació del mapa geopolític actual; i activar l'accelerador rupturista des del 6 de setembre de 2017 de manera unilateral amb una base social àmplia de suports però no suficient en termes de pulcritud democràtica (recordem que les dites eleccions *plebiscitàries* d'octubre de 2015, tal com va reconèixer en un primer moment Antonio Baños, s'havien perdut). Lluny de canviar d'estratègia (que no d'objectiu) es va optar per prémer l'accelerador. Els lemes del "tenim pressa" o "ara o mai" ho expressaven a la perfecció. Finalment la declaració unilateral d'independència del 27 d'octubre de 2017, sense efectes fins i tot en el terreny simbòlic (la bandera d'Espanya continuà ondejant en el palau de la Generalitat) va ser l'inici d'un procés de desengany i frustració política d'amplis sectors que s'havien mobilitzat activament i pacíficament a favor de la causa.

Per part de l'Estat i el govern presidit per Mariano Rajoy els errors no han estat pas menors (si bé les responsabilitats majors), a l'hora de respondre a la demanda del dret a decidir (des de 2012), a les lleis de desconexió del Parlament de Catalunya

del setembre de 2017, a les importants mobilitzacions socials de les jornades del 20 de setembre i del referèndum de l'1 d'octubre i la jornada del 3 d'octubre. La guerra bruta, la repressió policial de l'1 d'octubre, el discurs gens arbitral del monarca, la judicialització sobredimensionada (les acusacions de sedició i rebel·lió), l'empresonament d'activistes i polítics, o l'aplicació de l'article 155 de la Constitució sense esgotar possibles vies negociadores. Aquestes decisions no han permès trobar el desllorigador a l'atzucac social i polític actual. Un altre dels resultats del procés ha estat desfermar el nacionalisme espanyolista, que ha sortit de manera desvergonyida de l'armari (MORENO, 2019).

La història i el procés

La història és fràgil i fàcilment manipulable. Quasi sempre es busca en el passat fonts de legitimitació per al present i el futur d'on es deriven no pas poques lectures presentistes i anacròniques. Hem vist, tanmateix, com els perquès del procés no cal buscar-los gaire lluny en el temps. Però els nacionalismes (amb Estat o sense), han tendit a instrumentalitzar la Història al seu favor. No és cap casualitat que els estats-nació del segle XIX introduïssin la història i la geografia com a assignatures escolars,

enteses més com a disciplines de formació civico-patriòtica que no pas com a ciències socials crítiques com s'entenen avui des de les universitats i la historiografia professional. Hi ha uns grans i complexos debats teòrics i historiogràfics sobre nacions i nacionalismes que no han arribat al gran públic. I molts polítics han demostrat també un gran o absolut desconeixement sobre el tema: quan parlen sobre la pandèmia actual es deixen assessorar per experts del camp de l'epidemiologia però en temes culturals i històrics en general s'atreveixen a tot. Entre els historiadors d'època contemporània predomina el paradigma interpretatiu constructivista de les nacions: aquestes serien modernes i naixerien entorn de la Revolució Francesa de finals del segle XVIII i els altres processos revolucionaris liberals de l'Europa del segle XIX: és el conjunt de ciutadans (masculins) que en ús de la seva sobirania política decidiren constituir-se en nació. Altres paradigmes (com els primordialistes, perennialistes i etnosimbòlics) buscarien els orígens nacionals molt més allunyats en el temps. Aquests altres paradigmes tenen en l'actual conjuntura política a Catalunya un terreny de recepció social més procliu i favorable com mostra el gran èxit editorial del llibre de Josep Fontana (de biaix primordialista) *La formació d'una identitat: una història de Catalunya* (2010).

Si busquem a les hemeroteques trobem nombrosos materials de com molts polítics han emprat frívolament la història com a arma política llancívola. Des de Rajoy presentant Espanya com "la nación más antigua de Europa", al senador Josep Lluís Cleries de JxCat tirant en cara a Rajoy que Espanya és "una nación inventada" davant la nació catalana que tindria mil dos-cents anys d'història al darrera... Quin nivell! Els arguments historicistes mal emprats dificulten trobar els orígens del problema actual allà on en realitat són: en el passat més immediat i recent. Per poc coneixement que tinguessin de les tesis constructivistes dels fets nacionals

Joaquim M. Puigvert

haurien com a mínim matisat les seves afirmacions categòriques. Perquè són els nacionalismes (amb Estat o sense) que creen les nacions tot reinterpretant i resignificant el seu passat històric, les seves cultures, llengües i dret amb l'objectiu de crear un relat o narrativa del passat compartit en un territori; unes nacions que són potents comunitats imaginades, per dir-ho a la manera de Benedict Anderson.

A l'hora d'estudiar els nacionalismes, els historiadors no s'han de limitar a explicar les raons per les quals aquells han estat desacreditats intel·lectualment (les guerres, els règims autoritaris) o a deconstruir els discursos nacionalistes mostrant-ne les seves contradiccions i instrumentalitzacions del passat. Això no és suficient. Cal que les seves investigacions serveixin per a comprendre i explicar la gran capacitat de mobilització social que els nacionalismes continuen tenint en el segle XXI: el procés independentista català de la darrera dècada n'és una prova. En un món d'identitats col·lectives i individuals múltiples i complexes (de classe, territorials, sexuals, de gènere, religioses, professionals...) s'ha de reconèixer que les identitats nacionals tenen una gran capacitat de vertebrar i cohesionar la societat diluint, neutralitzant o subordinant altres sentits de pertinença i d'identificació social. Per fer aquest tipus d'anàlisi cal fer una història sociocultural de la política "des de baix" que no renunciï a la raó il·lustrada per evitar caure en els excessos de l'escepticisme i relativisme postmoderns avui tant en boga (de dretes o d'esqueres) que porten a negar la possibilitat de la història de crear coneixement verídic i objectivable (ERICE, 2020). Les comunitats nacionals, per més construïdes i *imaginades* que siguin, formen part de la realitat social i de les identitats col·lectives d'una Europa comunitària que ha incentivat que els estats renunciïn a part de la seva sobirania a favor de les instàncies comunitàries. Procés, aquest últim, que ha estat validat pel mateix Tribunal Constitucional d'Espanya,

el qual, tal com ha posat de relleu Ignacio Sánchez Cuenca, ha aplicat una doble vara de medir pel fet d'objectar "en los términos más taxativos posibles a la idea misma de que la soberanía de la nación española pueda ser compartida con otras soberanías nacionales dentro de España" (SÁNCHEZ-CUENCA, 2018b, p. 119).

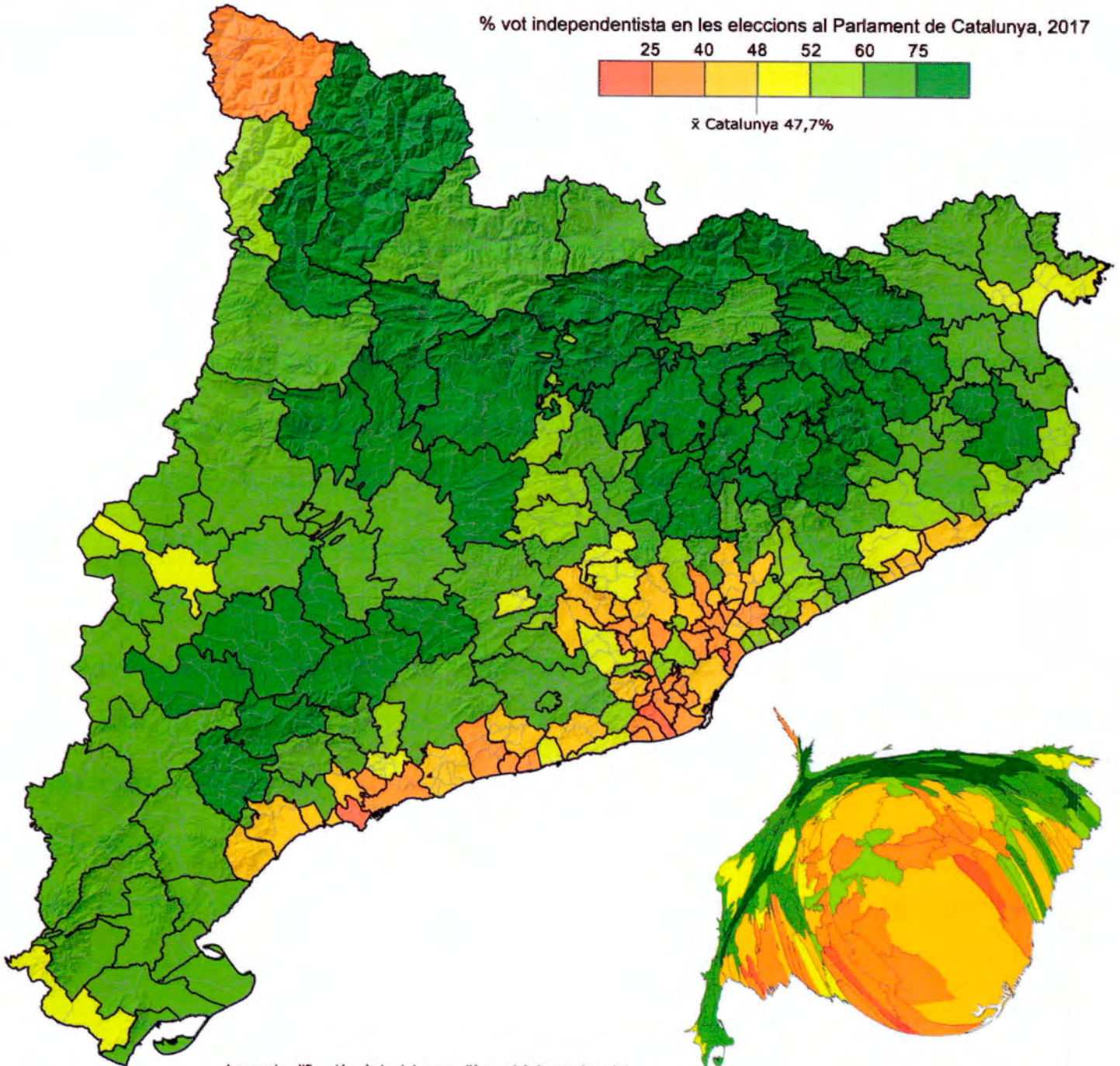
En qualsevol cas els historiadors i altres científics socials han d'estudiar i analitzar el Procés dels darrers deu anys no pas amb la voluntat de jutjar-lo sinó de comprendre'l en tota la seva complexitat amb l'objectiu de col·laborar a buscar des de la racionalitat solucions possibles i democràtiques per sortir de l'atzucac actual. Per fer això caldria abandonar tota actitud de superioritat moral (massa omnipresent en el món dels intel·lectuals) i intentar seguir la recomanació de Max Weber als estudiants universitaris de Baviera després de la Primera Guerra Mundial en la seva celebrada conferència *La política como vocación* (1919): que no es deixessin portar només per l'ètica de les conviccions, les emocions i les creences personals sinó, de manera molt especial, per l'ètica de la responsabilitat.

% vot independentista en les eleccions al Parlament de Catalunya, 2017

25 40 48 52 60 75

\bar{x} Catalunya 47,7%

25 km

base: simplificació pròpia del mapa d'àrees bàsiques de salut
cartograma construït a partir del total de vots a candidatures

Referències bàsiques

- AMAT, Jordi (2015) *El llarg procés. Cultura i política a la Catalunya contemporània (1937-2014)*. Barcelona: Editorial Tusquets.
- BAYONA, Antoni (2020) *Sobrevivir al procés. En busca de tierra firme*. Barcelona: Edicions 62.
- BÉDARIDA, François (1998) "Definición, método y práctica de la Historia del Tiempo Presente", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 20, p. 19-27.
- BILLIG, Michael (2006) *Nacionalisme banal*. Catarroja, València: Editorial Afers; Universitat de València.
- ELÍAS, Norbert (1990) *Compromiso y distanciamiento. Ensayos de sociología del conocimiento*. Barcelona: Ediciones Península (1ª ed. alemanya 1983).
- ERICE, Francisco (2020) *En defensa de la razón. Contribución a la crítica del posmodernismo*. Madrid: Siglo XXI.
- DOMÈNECH, Xavier (2020) *Un haz de naciones. El Estado y la plurinacionalidad en España (1830-2017)*. Barcelona: Edicions 62.
- CAGIAO Y CONDE, Jorge; Gennaro FERRAIUOLO (coord.) (2016) *El encaje constitucional del derecho a decidir*. Madrid: Catarata.
- (2018) *Micronacionalismos. No seremos todos nacionalistas?* Madrid: Catarata.
- JULIANA, Enric (2009) *La deriva de España. Geografía de un país vigoroso y desorientado*. Barcelona: RBA Ediciones (pròleg de Josep Vicent Boira).
- MAYANS, Arnau (2020) "Carta oberta al no-nacionalista Roger Torrent", *Nació Digital*, 27-IV-20.
- MOLINERO, Carme; Pere YSÀS (2014) *La cuestión catalana. Cataluña en la transición española*. Barcelona: Crítica (pròleg de Miguel Herrero de Miñón).
- MUÑOZ, Josep M. (2019) "La urgencia de un diagnóstico", *La maleta de Portbou*, núm. 34 (març-abril), p. 29-34.
- MOLINO, Sergio del (2016) *La España vacía. Viaje por un país que nunca fue*. Madrid: Turner.
- MORENO LUZÓN, Javier (2019) "Esa reacción españolista", *La maleta de Portbou*, núm. 34 (març-abril), p. 61-67.
- PALA, Gaiame (2017) "Enric Prat de la Riba y el artículo 155", *Mientras Tanto*, 27/11/17.
- PÉREZ ROYO, Javier (2019) "Estábamos avisados", *La maleta de Portbou*, núm. 34 (març-abril), p. 38-40.
- SÁNCHEZ-CUENCA, Ignacio (2018a) *La superioridad moral de la izquierda*. Madrid: Editorial Lengua de Trapo.
- (2018b) *La confusión nacional. La democracia española ante la crisis catalana*. Madrid: Catarata.
- SUBIRATS, Marina (2014) "Una utopía disponible. La Cataluña independiente", *Revista de Humanidades y Economía. La maleta de Portbou*, núm. 6 (juliol-agost).
- UBASART, Gemma; Miquel SEGURÓ [ed.] (2018) *En clau de procés. 11 conceptes polítics*. Barcelona: Herder (textos de D. Innerarity, E. Giménez-Salinas, M. Nebrera; F. Requejo, M. Sanjaume-Calvet, A. Queralt, M. Subirats, A. Barrio, À. Sàlmon, N. Daurella, B. de Riquer, L. Bonet, Montserrat Guibernau).
- UCELAY DA CAL, Enric (2018) *Breve Historia del separatismo catalán*. Barcelona: Ediciones B.